

SKÖNDALSINSTITUTETS
ARBETSRAPPORTSERIE

NR 11

ERSTA SKÖNDAL HOGSKOLA

SKÖNDAL INSTITUTE
WORKING PAPERS

NO 11

ERSTA SKÖNDAL UNIVERSITY COLLEGE

Debatten om välfärdsstaten och det civila samhället

ANNA MEEUWISSE

Sköndalsinstitutet
1999

SKÖNDALSINSTITUTETS ARBETSRAPPORTSERIE NR 11

Debatten om välfärdsstaten och det civila samhället

Anna Meeuwisse

Stockholm, september 1999

Publicerad av Sköndalsinstitutets forskningsavdelning
Copyright © 1999, Anna Meeuwisse
ISSN 1402-277X

Omslag: Hans Andersson H&I Design
Tryck: Erlanders Gotab, Stockholm 1999

FÖRORD

I denna skrift granskas lanseringen av begreppet ”det civila samhället” i svenska massmedia och i svensk samhällsvetenskap. Vi får se hur begreppets användning anknyter till förändringar i synen på välfärdsstaten liksom till en internationell, framförallt amerikansk diskussion. I rapporten visas också hur detta nygamla begrepp snabbt kom att användas som slagord, framförallt med positiva men också negativa förtecken och i vilket vidare socialpolitiskt sammanhang detta sker.

Rapportens författare Anna Meeuwisse är fil dr i socialt arbete och verksam vid Socialhögskolan i Lund. Hon har tidigare arbetat på forskningsavdelningen vid Sköndalsinstitutet.

Lars Svedberg

Föreståndare för forskningsavdelningen vid Sköndalsinstitutet

INNEHÅLL

FÖRORD	3
NYA TONGÅNGAR I VÄLFÄRDSSTATEN	7
MASSMEDIEDEBATTEN OM DET CIVILA SAMHÄLLET	9
Fyra ståndpunkter	9
Begreppsförvirring och oklara positioner	11
NÅGRA SOCIOLOGISKA INVÄNDNINGAR MOT BEGREPPET CIVILT SAMHÄLLE	13
Civilsamhällets godhet ifrågasatt	13
Teoretiska invändningar	13
Begreppsligt moras?	14
ETT LED I ETT ANTIPOLITISKT PROJEKT?	17
ETZIONIS KOMMUNITARISM	19
KOMMUNITARISM SOM POLITISK TEORI	21
En normativ filosofi som bygger på en social tes	21
Förhållandet till liberalismen	22
Höger, vänster, mittemellan eller något helt annat?	23
VÄLFÄRDSKRISEN OCH "TILLHÖRIGHETSTRADITIONEN"	25
FRIVILLIGORGANISATIONERNA OCH VÄLFÄRDSSTATENS TILLBAKADRAGANDE	27
Den svenska frivilligsektorn	28
Nya villkor	28
Nyttoperspektivets konsekvenser?	29
LITTERATUR	31
PUBLIKATIONER	33

NYA TONGÅNGAR I VÄLFÄRDSSTATEN

På ett övergripande och allmänt plan har dagens intresse för etik, normer och rättesnören av Hans Flink (1995) förklarats i termer av det postmoderna dilemmat: ”Gud är död, Marx är död, själv mår jag skitdåligt”. Velfärdsstaternas bristande legitimitet har också bidragit till att etiken åter kommit i fokus i samhällsdebatten. Makthavares och myndigheters ageranden skärskådas på ett annat sätt än tidigare, vilket i Sverige bland annat tagit sig uttryck i flera uppmärksammade skandaler med såväl politiska som moraliska implikationer. Dessutom har velfärdsstatens politisk-ekonomiska kris och politikens förändrade inriktning föranlett en rad moraliska frågor om individens rättigheter, behov och ansvar, och om hur begrepp som frihet, rättvisa, samhällsansvar, demokrati och jämlikhet egentligen skall tolkas. Velfärdsstatens kursändring motiveras inte sällan med hänvisning till en bestämd typ av moral, samtidigt som konsekvenserna av velfärdsstatens tillbakadragande reser en rad andra moraliska frågor.

Den pågående förändringen av velfärdsstaten har inneburit ett förnyat intresse för social verksamhet i frivillig regi: självhjälpsgrupper, klient- och anhängargrupper, byalag, föräldrarkooperativ etc. Staten och kommunerna har börjat gå in för att överlåta uppgifter som under en tid sköts av den offentliga sektorn på frivilliga organisationer. Incitamenten bakom en sådan förändring i rollfördelningen är ofta ekonomiska och politiska, men man talar också om behov av förnyelse i vården och om att de sociala nätverken behöver förstärkas för att motverka tendenser till desintegration i samhället. Enligt sådana resonemang saknar den offentliga velfärdsapparaten nätverkens möjligheter att skapa känslor av tillhörighet, solidaritet och ansvar. Vissa debattörer vill i stället lyfta fram och stärka det så kallade civila samhället. Men vad är egentligen det civila samhället och hur anses det fungera? Vilka olika förväntningar knyts till denna sfär och vilka teorier om det rättvisa, fria eller goda samhället möter man?

Denna uppsats tar sin utgångspunkt i den debatt om det civila samhället som fördes i svensk dagspress och i sociologisk fackpress under 1990-talets första hälft.¹ Som modernt begrepp kan det civila samhället spåras till den polska oppositionen under 1970-talet. Därefter upptogs det av neo- och postmarxister i väst (Dahlkvist, 1995). I Sverige är det dock vanligare med en anglosaxiskt inspirerad, liberal tolkning av begreppet. En grupp liberala forskare och debattörer lanserade och lyckades utan större motstånd inmuta begreppet civilt samhälle som ”sitt”, trots att det alltså i vissa andra västländer intar en central roll inom en vänsterradikal, samhällskritisk tradition.

Jag kommer att relatera debatten om velfärdsstaten och det civila samhället till moderna strömningar inom politisk filosofi. Enligt filosofiprofessorn Will Kymlicka (1995) befinner sig politisk filosofi – och då särskilt den normativa politiska filosofin – i ett intressant utvecklingskede. Efter decennier av stiltje har de senaste tio, femton åren inneburit mycket nytänkande. Det traditionella sättet att karakterisera politiska teorier i enlighet med en vänster-högerskala börjar te sig allt mer inadekvat. Jag uppehåller mig framförallt kring den

¹ Jag begränsar mig till den massmediedebatt som fördes på kultursidorna i *Dagens Nyheter* under sommaren 1992. Fler inlägg i debatten finns återgivna i P. Antman (red) 1993.

så kallade kommunitarismen, som tar sin utgångspunkt i resonemang om ”det gemensamma goda”. Denna nya strömning har haft starkt genomslag i diskussionen om det civila samhället.

Avslutningsvis diskuteras frivilligorganisationernas ställning i de nordiska välfärdsstaterna och hur några aktuella utvecklingstendenser kan tänkas påverka deras roller och uppgifter i samhället.

MASSMEDIEDEBATTEN OM DET CIVILA SAMHÄLLET

På kultursidorna i *Dagens Nyheter* pågick under sommaren 1992 en animerad debatt om det civila samhällets roll i välfärdsstaten och om hur det pågående systemskiftet skulle beskrivas och tolkas. Debatten utlöstes av publiceringen av det tvärvetenskapliga forskningsprogrammet ”Den svenska socialstaten” som leddes av sociologiprofessorn Hans L. Zetterberg vid Cityuniversitetet i Stockholm. Projektet byggde på hypotesen att välfärdens kris hade samband med att industrialismen som epok var passerad, och att staten inte hade hunnit anpassa sig till den pluralism och marknadskonkurrens som efterträtt den. Rollfördelningen mellan staten, marknaden och de så kallade civila gemenskaperna måste omprövas. Utgångspunkten var att industrisamhällets välfärdsarrangemang måste ersättas med mer personligt ansvar och ett trygghetsnät som läggs ut från olika håll. I skrifter utgivna av det liberala marknadsinstitutet Timbro kopplades ekonomiska resonemang samman med tankegods från bland annat kommunitarismen. I det följande refereras några olika perspektiv och positioner i *Dagens Nyheter*-debatten.

Fyra ståndpunkter

Debatten inleddes med att Timbroskrifterna kritiserades av de socialdemokratiska skribenterna Göran Greider och Tomas Lappalainen (DN 14/6 1992, och ett nytt inlägg 14/7). Skribenterna talade om en ”kuslig omladdning av centrala politiska begrepp” för att avpolitiserar stora beslutsområden och för att legitimera nedmonteringen av den offentliga sektorn. I den nya borgerliga utopin hyllades det ”civila samhället” som en god kraft till skillnad från de onda fienderna staten och byråkratin. Demokrati i betydelsen folkvälde – i författarnas ögon det mäktigaste redskapet för att väcka en ”kollektiv samhörighetskänsla” – ersattes med försvar av individens fri- och rättigheter mot myndigheters och politikernas ingrepp. Och teserna om statens och byråkratins ondska kopplades ihop med löften om medmänsklighet och effektivitet i utopiska utsagor om det civila samhället (ett slags ”lyckligt urtillstånd”) och om den fria marknaden. Utgångspunkten om varma relationer i lokala gemenskaper där människor är beroende av varandra, vilade enligt Greider och Lappalainen på ett perspektivfel. De hävdade att det tvärtom lämnas större utrymme åt sant mänskliga relationer i ett samhälle där den offentliga sektorn övertar många av de tunga och psykiskt utarmande vårdfunktionerna. Det egentliga skälet till att civilsamhällets förespråkare drömde om en återgång till lokala, kollektiva samlevnadsformer var att man ”i vissa kvarter skall få äta sin kaviar och sin gåslever i fred, medan man i andra äter blodpudding och sörplar Parador”, menade Greider och Lappalainen.

Historikern Håkan Arvidsson (DN, 1/7 och 25/7 1992), som medverkade i Socialstatsprojektet, gick i svaromål. Greider och Lappalainen vägrade enligt honom inse att den ideologiska omsvängningen hade drivits fram av den moderna statens mycket allvarliga fiskala kris. Åldringsvården, barnomsorgen, sjukvården och utbildningen skulle fortsätta att lida av

resursbrist oavsett vilken skattenivå politikerna utmätte. Hoppet om att nå social rättvisa och ekonomisk effektivitet genom statlig organisation hade visat sig vara en utopi som riskerade urarta till dystopi. Arvidsson förnekade vidare att han och hans kolleger skulle förespråka nyliberala idéer där marknaden bildar bas för organisationen av välfärd. Tesen var i stället att det civila samhället skulle stärkas, eftersom varken marknaden eller staten kunde lösa det moderna dilemmat. Det civila samhället definierades som ett parbegrepp som för att få innehåll måste ställas i kontrast mot något annat. Den kontrast som begreppet försökte fånga var skillnaden mellan ”den stora världen” (den centrala staten, det officiella livets institutioner och det som Habermas kallar systemvärlden) å ena sidan och ”livsvärlden” av vardagliga gemenskaper å den andra. Urtypen för den vardagsnära livsformen sades vara det traditionella bondesamhället med dess svaga arbetsdelning, personliga och livslånga sociala band och en gemenskap byggd på sedvanerätt och värderationalism.

Det var enligt Arvidsson marknaden genom industrialiseringen, urbaniseringen och dess likgiltighet för det sociala livet som utplånade den traditionella kollektivismen. Den moderna staten växte fram i det tomrum som det traditionella samhället efterlämnade, men lyckades enligt Arvidsson aldrig fylla detta. Staten kunde i bästa fall erbjuda god, professionell service men aldrig varaktig gemenskap; den förstärkte tvärtom individualism och påskyndade genom kooptering upplösningen av kollektiva gemenskaper. Med den ekonomiska krisen hade det blivit tydligt att staten inte kunde – och enligt Arvidsson heller aldrig i framtiden skulle kunna – infria löftet om att befria människan från hennes sociala ansvar och ersätta de bindningar och förpliktelser som det civila livet krävde. Staten försökte nu övervältra det sociala ansvaret på det civila samhället som utarmats och slagits i spillror. ”Den uppgift som väntar på sin lösning är formandet av en ny civil sfär som kan skapa det skyddsnet och den gemenskap som samhällets fortbestånd och ett anständigt liv kräver.”

Historikern Lars Trägårdh (DN 6/7 1992) införde en tredje ståndpunkt. Han menade att Timbrokribenternas lansering och tolkning av begreppet ”det civila samhället” hade bidragit till mystifiering. Begreppet var motsägelsefullt och vette dels mot en hypermodern värld präglad av starka, oberoende individualister och marknadskrafter, dels mot en närmast antimodern värld präglad av social gemenskap och kristen etik. Begreppets mest relevanta betydelse uppmärksammas enligt Trägårdh varken av ”Timbro-högern” eller av välfärdsstatens försvarare. Det var den tolkning av begreppet som stod modell för de östeuropeiska medborgarrörelserna och som hade sitt ursprung i de ofta hemliga sällskap som organiserades i det kontinentala Europa under den absoluta statens tid. Tvärtom avpolitisering handlade det civila samhället i denna betydelse om att undergräva diktaturer, demokratisera maktutövningen och att skapa en folklig politisk kultur. Även 1800-talets svenska folkrörelser utgjorde ett civilt samhälle i denna mening: de stred mot statens auktoritära tendenser utifrån moraliska principer. Enligt Trägårdh hade folkrörelserna (trots ökat ekonomiskt beroende) i princip lyckats bibehålla sin roll som en livgivande och oberoende kraft i samhället.

Trägårdh menade att den svenska högern försökte mobilisera ett anti-statligt sentiment genom att ställa det civila samhället mot den socialdemokratiska välfärdsstaten (den byråkratiska ”förmyndarstaten” som uppslukade det civila samhället). På detta sätt förknippades Sverige som länge varit en demokrati med den totalitära kommunistiska staten i Östeuropa. Folkrörelsernas betydelse i Sverige visade enligt Trägårdh att sammansmältningen av stat och samhälle lika mycket kunde ses som ett bevis för statens demokratisering, som för samhällets förstatligande. Att lyfta fram det civila samhällets politiska potential passade dock inte

Timbroskribenternas egna politiska syften – i stället talade de diffust om ”det lilla samhället”, vilket samtidigt i frihetens namn knöts till marknaden som ett alternativ till planekonomiskt organiserade sociala tjänster. Även om det enligt Trägårdh var lätt att attraheras av Timbros samhällsvision, med dess passion för pluralism och individuell frihet och skepsis mot förmynderi och opersonlig, institutionaliserad omsorg, torde den fundamentala motsättningen mellan marknadskrafterna och den kristna etiken komma att avslöjas så snart abstraktionen skulle översättas till konkret socialpolitik.

Författaren och journalisten Inga-Lisa Sangregorio (DN 30/7 1992) bidrog till debatten om det civila samhället med ett kvinnoperspektiv. Hon hävdade att det inom kvinnorörelsen och bland kvinnoforskare fanns en mängd förbisedd kunskap om de aktuella frågeställningarna, vilka dock ofta diskuterades med en annan terminologi. Till skillnad från männen hyste kvinnorna inga illusioner om vem som ”frivilligt” skulle få ta hand om omsorgsuppgifterna när den offentliga sektorns institutioner försvann, och de besatt dessutom förstahandskunskap om bristerna i den nuvarande samhällsorganisationen. De kunde därför genomskåda såväl den nya högerens vision av det civila samhället som den traditionella vänsterns krampaktiga försvar för det rådande systemet. Timbros retorik om goda nätverk och social gemenskap handlade enligt Sangregorio egentligen bara om att slippa betala skatt, medan vänstern förkastade varje tanke på mindre gemenskaper och förnekade de problem som drivit fram diskussionen; allt är bra i den bästa av världar. Men att inte ta (den gamla) drömmen om en social gemenskap och frivilliga nätverk på allvar var enligt Sangregorio som att kasta ut ett oskyldigt barn ”med det av höger besmittade badvattnet”. Detta ”barn” kunde i själva verket lägga grunden för en konstruktiv och radikal samhällskritik som bland annat utgick från kvinnors erfarenheter. Denna radikala kritik var inte främst ekonomiskt motiverad utan hade snarare med kreativitet, demokrati och kvalitet att göra.

I stället för det civila samhället talade kvinnoforskare enligt Sangregorio om ”det nya vardagslivet”. Det var fråga om en mellannivå mellan det privata och det offentliga som byggde på arbetsgemenskap och självbestämmande för grupper som bor nära varandra. Små kollektivhus eller föräldrakooperativa daghem var konkreta exempel på de nya former av samverkan som behövde stärkas och vidareutvecklas. I förhållande till det enskilda hushållet förfogade mellannivån över bredare kompetens och mer resurser, samtidigt som den på ett helt annat sätt än uppifrånstyrda arrangemang byggde på närhet och förstahandskunskaper, vilket innebar bättre möjligheter att anpassa lösningarna efter de faktiska behoven. Konflikten mellan jämlikhet och självbestämmande ville man till skillnad från Timbrohöger lösa genom fördelningspolitik, vilken dock inte alltid behövde vara individriktad utan där vissa av medlen kunde disponeras gemensamt. Små, lokala kollektiv var enligt Sangregorio inte alls som Greider och Lappalainen hävdade ett hinder för en större solidaritet. De bildade tvärtom basen för den lokala offentlighet där människor kunde medvetandegöras och bli starka nog att kunna bekämpa sådana orättvisor som enskilda individer ofta anpassar sig till.

Begreppsförvirring och oklara positioner

Dessa tidningsklipp visar att begreppet ”civilt samhälle” i den allmänna debatten fylldes med delvis olika innehåll. Ibland åsyftades snarast familjen, ibland framförallt det fria organisationslivet, ibland inkluderades marknaden, ibland till och med staten. Begreppet blev därmed diffust, men samtidigt användbart för flera olika parter. Perspektivskillnaderna framgick kanske tydligast

i diskussionen kring vem som skulle finansiera det som redan gjordes eller borde göras inom det civila samhället.

I DN-debatten framgår att Sangregorio – som menade att ett nytt civilsamhälle borde skapas – förespråkade offentlig finansiering av olika sorters privata initiativ för rättvisans och insynens skull. Samma argumentation kunde skönjas hos Trägårdh och för övrigt också hos statsvetaren Bo Rothstein (DN 19/8 1992), vilka dock menade att civilsamhället redan fanns eller åtminstone hade funnits i form av associationer och livaktiga folkrörelser. Arvidsson ville i stället stärka det civila samhället utan offentlig inblandning, dock oklart hur (såvida denna sfär inte automatiskt förmodas växa i takt med att det offentliga ansvaret reduceras). Greider och Lappalainen tog å sin sida kraftfullt avstånd från tanken att det civila samhället över huvud taget skulle ha något intressant att erbjuda. Att ersätta den generella välfärden med civilsamhällets mekanismer och logik skulle enligt dem vara ett angrepp på den moraliska jämlikhetstanken, och vi skulle få ökad segregation. Allt måste i stället satsas på att förnya, fördjupa, demokratisera och effektivisera den offentliga sektorn.

I debatten framskymtar viss oenighet eller osäkerhet om debattörernas politiska tillhörighet. Välfärdsstatens försvarare Greider och Lappalainen skulle säkert inte själva – som de övriga skribenterna – definiera sig som ”traditionalister”. Och Arvidsson, som värnar om det civila samhället, vände sig mot att han och hans kolleger kallades nyliberaler. I boken *Modernisering och välfärd* (Arvidsson, Berntson & Dencik, 1994) nämns i stället influenser av moderna strömningar inom den politiska filosofin – bland annat kommunitarismen – vilka sägs vara förankrade i liberalismen. Trägårdh (1995) har senare hävdade att Rothsteins (1995) sätt att argumentera är ett exempel på att vänsterkritik i det civila samhällets anda så smått börjar utvecklas i Sverige, eftersom han utan att ge avkall på principen om den universella välfärden pläderar för en inriktning som ger större utrymme för medborgarinflytande och valfrihet. Möjligen kan feministen Sangregorios argumentation i DN-debatten ses som ytterligare ett exempel på en sådan hållning.

I ett försök att renodla positionerna i den likaledes ganska otydliga offentliga debatten om den socialt inriktade frivilligsektorn har Lars Svedberg (1996a), forskare vid Sköndalsinstitutet, urskilt tre riktningar med en del oheliga allianser. ”Tillskyndarlinjen” representeras av nyliberaler som lyfter fram frivilligheten för att kritisera välfärdsstatsmodellen på både ideologisk (liten valfrihet, opersonlig omsorg) och ekonomisk grund, men också av företrädare för en mer värdekonserverativ inriktning vilka betonar frivillighetens egenvärde och unika kvaliteter (till exempel förre civilministern och kristdemokraten Inger Davidson). ”Motståndarlinjens” företrädare (till exempel Greider) återfinns i den socialdemokratiska mittfåran eller till vänster om denna. Den ökade tilltron till frivilliga insatser uppfattas av dessa som ett hot mot hela välfärdsstatsidéen. Den ”tredje ståndpunkten”, företrädd av såväl liberaler som socialdemokrater samt frivilligsektorns egna representanter, innebär att frivillig verksamhet inom det sociala området anses vara betydelsefulla komplement eller alternativ till välfärdsstaten som bör understödjas. Det avgörande och yttersta ansvaret för kärnområden som utbildning, vård, omsorg och ekonomiska trygghetssystem skall dock ligga hos staten. Som exempel på företrädare för denna tredje ståndpunkt nämns före detta folkpartiledaren Bengt Westerberg och svenska Röda korsets nationelle chef Lars Pettersson.

NÅGRA SOCIOLOGISKA INVÄNDNINGAR MOT BEGREPPET CIVILT SAMHÄLLE

1994 gav tidskriften *Sociologisk Forskning* ut ett temanummer om ”Staten, marknaden och det civila samhället” (1994, nr 2) med bidrag som hade presenterats på Sveriges Sociologförbunds årsmöte. Alla artikelförfattare utom Hans Zetterberg (1994) – som utifrån ett historiskt perspektiv betraktade civilsamhället som en förutsättning för demokratin och likställde dess betydelse med den Charles Horton Cooley tillskrev primärgruppen – var kritiska mot det ”luddiga” begreppet civilt samhälle. Indelningen av samhället i tre olika sfärer (staten, marknaden och det civila samhället) ansågs tvivelaktig, bland annat för att den riskerade osynliggöra väsentliga förhållanden inom samtliga sfärer. Bortsett från den vetenskapliga språkdräkten påminde argumenten för övrigt i flera avseenden om *Dagens Nyheter*-debatten.

Civilsamhällets godhet ifrågasatt

Bengt Furåker (1994) pekade på hur de politiska krafter som bekämpade ”den svenska modellen” betonade statens drag av överhetsstat och byråkrati. Välfärdsstatens betydelse för den politiska demokratin som instans för omfördelning och som producent av varor och tjänster berördes däremot sällan. Genom marknadsbegreppet framsuggererades en bild av oberoende och jämlika individer som träffade frivilliga överenskommelser med varandra. Furåker påminde om att marknaden även utmärks av maktutövning och ojämlikhet, vilket inte minst drabbar dem som producerar de varor och tjänster som säljs. Det så kallade civila samhället var slutligen enligt Furåker inte alltid så civiliserat som det framställdes. Vid sidan av omtanke, omsorg och kärlek utövades i själva verket också tvång och våldshandlingar (till exempel fysisk och psykisk misshandel) i denna sfär. Mot bakgrund av denna mer mångfacetterade bild av samhällets olika element gjorde Furåker därefter en analys av det svenska systemet och det pågående systemskiftet, vilken jag dock inte går in på. Ulla Björnberg (1994) fokuserade klass- och könsaspekter (manliga vinnare och kvinnliga förlorare) när hon diskuterade konsekvenserna av att överföra mer av välfärdsproduktionen till den ”informella” sektorn.

Teoretiska invändningar

Även Göran Ahrne (1994) och Thomas Brante (1994) kritiserade synen på det civila samhället som en homogen sfär befriad från kamp och konkurrens och präglad av fri interaktion. Deras kritik mot begreppet riktades emellertid utifrån delvis olika utgångspunkter.

Brante kritiserade begreppstriaden stat – marknad – civilt samhälle för att den var empirisk och deskriptiv, och därmed riskerade bli en okritisk avspegling av den rådande politiska diskussionen. Han ville i stället utveckla en teoretiskt härledd typologi. En sådan borde enligt honom inrymma en maktdimension inom varje sfär och skulle kunna förklara relationerna mellan olika fält samt sammanbinda mikro- och makronivåer. Typologin skulle därför både ha makrosociologisk förankring och vara underbyggd av en mikrosociologisk handlingsteori.

Ahrne var tveksam mot talet om det civila samhället på grund av att det (till skillnad från staten men i likhet med marknaden) *inte* var ett empiriskt gripbart fenomen som utmärktes av bestämda egenskaper eller en särskild typ av aktiviteter. Enligt Ahrne var det oftast frivilligorganisationer, (nya) sociala rörelser och nätverk som avsågs med termen, samtidigt som dessa interaktionsformer knappast kunde sägas leva upp till de kvaliteter som sades präglade det civila samhället. Frivilligorganisationer byggde förvisso i regel på frivilligt deltagande och på demokratiska rättigheter, men det var sämre ställt med tillgängligheten. Och det fanns enligt Ahrne kontroll i alla frivilliga organisationer, en kontroll som ibland kunde vara mycket hård. Diskussionen var inte heller alltid så öppen, och demokratin kunde på olika sätt sättas ur spel. Dessutom kunde man bli utesluten ur gemenskapen, vilket väl knappast var tanken i det civila samhället? Rörelser brukade visserligen anses vara mer öppna och flexibla, men enligt Ahrne tydde all forskning på att detta endast gällde i begynnelseskedet när rörelserna var nya. Nätverk, i sin tur, byggde förvisso i regel inte på auktoritet utan snarare på reciprocitet. Men enligt Ahrne var de ofta ännu mer exklusiva än frivilligorganisationer. När det gällde fördelning av kollektiva resurser, till exempel pensioner eller omvårdnad, menade han att troligen bara synnerligen exklusiva nätverk (som släkter) kunde garantera varaktig tilldelning. Om det civila samhället måste vara mycket exklusivt för att fungera, är det då verkligen ett civilt samhälle undrade Ahrne. För att diskussionen om olika samhällsfärer skulle bli meningsfull måste man enligt honom i stället utgå från olika typer av organisationer.

Begreppsligt moras?

I ett senare nummer av *Sociologisk forskning* analyserade Rolf Lidskog (1995) den sociologiska kritiken av begreppet civilt samhälle och hänförde den bland annat till en historiskt betingad begreppsfrskjutning och till olika uppfattningar om sociologins huvudinriktning. Medan vissa av dagens sociologer hävdade att civilt samhälle är ett politiskt begrepp som saknar vetenskapligt och analytiskt värde, ansåg andra att det i själva verket utgör disciplinens objekt. Till skillnad från sociologer som fokuserar hela samhället och samspelet mellan dess olika sfärer, förespråkade till exempel Alan Wolfe och Zetterberg en sociologisk inriktning som låg nära moralfilosofin. Huvuduppgiften blir då att söka förutsättningarna för social integration och att studera moralens betydelse för skapandet av en social ordning. Denna inriktning betonar den enskilda individen och personliga moraliska regler. Utgångspunkten är att det är de små gemenskaperna – det civila samhället – som skapar individen som moralisk aktör. En så snäv avgränsning av sociologin tog Lidskog bestämt avstånd från. Att det civila samhället inte utgör sociologins objekt (såvida det inte ges den vida betydelsen ”samhället sett som det sociala”) behövde emellertid inte innebära att begreppet saknade relevans, menade Lidskog.

Ahrnes (1994) och Brantes (1994) kritik mot begreppet civilt samhälle var enligt Lidskog endast delvis berättigad. Den var befogad när det gällde det neoliberala perspektiv som präglade den svenska offentliga debatten, och kritiken kunde också riktas mot vissa kommunitarister. Det civila samhället beskrevs ofta som en opolitisk sektor kännetecknad av frivillighet och personliga lojaliteter, vilken hotades trängas undan av staten med dess maktutövning och reglerande ordning. En sådan karakteristik kunde enligt Lidskog på goda grunder kritiserars, eftersom den stred mot sociologiska insikter om förekomsten av tvångsfria relationer (till exempel Michel Foucaults samhällsanalyser). Men kritiken var enligt Lidskog ensidig, eftersom den bortsåg från alternativa tolkningar av begreppet civilt samhälle, till exempel det postmarxistiska.

Enligt det postmarxistiska perspektivet – företrätt av till exempel Jean Cohen och John Urry – kännetecknas det civila samhället av heterogena sociala praktiker, motstridiga intressen och social kamp. Perspektivet hämtar inspiration från Hegel, den unge Marx och Antonio Gramsci, och var enligt Lidskog ett försök att utveckla en samhällsteori som kunde analysera det civila samhällets betydelse i det moderna, kapitalistiska samhället. Framväxten av nya sociala rörelser i Västeuropa och dissidentrörelsen i Östeuropa visar enligt neomarxisterna att det finns olika former av emancipatorisk kamp och att inte alla kan hänföras till klasskamp. Det civila samhället betraktas som en sfär mellan bas och överbyggnad, det vill säga mellan ekonomi och stat, vilken utgör platsen för social reproduktion och social kamp mellan olika intressen. Det är inte fråga om en opolitisk sfär; de sociala praktikerna betraktas tvärtom som betydelsefulla politiska krafter. (Här närmar vi oss den betydelse av begreppet civilt samhälle som Trägårdh efterlyste i den svenska massmediedebatten.) Den neomarxistiska användningen av begreppet civilt samhälle har, påpekade Lidskog, i likhet med den neoliberal oftast ett överordnat politiskt syfte. Men skillnaden är att det förankras i en övergripande samhällsteori, och därmed även ges en analytisk dimension. Det civila samhället behövde alltså varken uppfattas som en tvångsfri och opolitisk sfär eller som ett begrepp utan analytiskt värde.

Lidskogs slutsats blev att termen civilt samhälle var ett ”begreppsligt moras” och att det sociologiska förhållningssättet bestämdes av vilken innebörd man gav det. Samtidigt tycktes han dela många andra sociologers uppfattning att en helhetsbild av samhället förutsatte något slags begrepp vid sidan av stat och marknad/ekonomi.

ETT LED I ETT ANTIPOLITISKT PROJEKT?

I antologin *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*, som kom ut 1995, lanserade statsvetaren Mats Dahlkvist skarp kritik mot hur begreppet civilt samhälle användes i den moderna, politiska debatten. För det första ifrågasatte han påståendet att dagens diskurs om det civila samhället återknöt till genuina, men bortglömda, traditioner i västerländsk politisk teori och samhällsteori. Vid en närmare undersökning av de åberopade auktoriteterna – från Aristoteles till Thomas Hobbes och genom hela den liberala traditionen från John Locke till John Stuart Mill – fann han nämligen entydigt en helt annan innebörd av ordet ”civil” och ”civilt samhälle” än den som gavs idag. Vad man traditionellt åsyftat var inte en särskild sfär i samhället, utanför politik och stat, utan i stället egenskaper som betecknade *hela* samhället som politisk, ekonomisk och moralisk ordning.

Dahlkvist påpekade att det också är denna förståelse man finner i den amerikanske statsvetaren Robert Putnams uppmärksammade Italienstudie, som ibland sägs ge stöd åt den nutida användningen av begreppet civilt samhälle. Putnams (1993) begrepp ”civic community” och ”socialt kapital” refererar inte till en artschild samhällssfär, utan används för att karakterisera samhällsmedlemmarnas förmåga att delta i det politiska livet – det vill säga graden av medborgaranda och politiskt engagemang i olika samfälligheter. Den medborgerliga förmågan relateras i sin tur till förekomsten av sociala arenor och gemensamma aktiviteter som skapar tillit och samarbetsvilja, och som i förlängningen bildar grunden för en levande demokrati. I själva verket – hävdade Dahlkvist – använde inte heller den östeuropeiska oppositionen begreppet civilt samhälle som en speciell delsfär mot staten, utan innebörden var medborgarna ”mot makten”. Hegel – enligt vilken det borgerliga samhället faktiskt kan betraktas som en särskild sfär – var det enda undantaget från huvudregeln Dahlkvist fann. Det hegelianska synsättet sades dock rimma illa med de moderna visionerna om det civila samhället. Tvärtom en spontanitetens sfär är den starkt styrd och reglerad eftersom det allmänna intresset överordnas de enskilda individernas.

Vad Dahlkvist invände mot var inte bara att den politiska idéhistorien förvanskades genom försöken att legitimera en väsensskild begreppsanvändning; den ”antipolitiska” ideologi som där uttrycktes betraktade han som oroande i sig. Att vi i Sverige översatt det engelska uttrycket ”civil society” eller det tyska ”bürgerliche Gesellschaft” till ”civilt samhälle” i stället för det mindre fördunklande och bättre överensstämmande uttrycket ”medborgarsamhälle”, såg han som ett led i ett antipolitiskt projekt. Den till synes oheliga alliansen mellan högern och vänstern berodde enligt Dahlkvist just på att dessa riktningar förenades i en antireformistisk och antipolitisk inställning. Den nya världsbild som från båda håll frammanades via ordval, associationer och övertalningsdefinitioner uppfattade han som direkt samhällsfarlig eftersom den misskrediterade den politiska demokratin:

Genom att uppmåla den politiska styrelsen i Västeuropa som maktfullkomlig, opåverkbar och alienerande som sådan, misskrediterar man den politiska ordningen och den politiska demokratin. Man undergräver och träder ut ur de ansvarstagande och gemensamma demokratiska samtalen, just de samtal som är trådarna i det politiskt organiserade samhällets väv. I den nuvarande situationen av politikens kris är detta något som vi inte

har råd med, varken i vårt land eller runt om i världen. Vi behöver inte färdas långt för att märka vad som händer i samhällen där dessa trådar börjar klippas av. (Dahlkvist, 1995, sid 218.)

Även om Dahlkvists argumentation bitvis låter övertygande, och kan sägas anknyta till både Trägårdhs och Furåkers inlägg i debatten, förefaller det inte fruktbart att så kategoriskt avfärda hela den moderna debatten om det civila samhället. Låt mig i stället närma mig den från ett annat håll.

ETZIONIS KOMMUNITARISM

Den kommunitaristiska rörelse som grundades av Amitai Etzioni i USA på 1990-talet fokuserar det civila samhällets moraliska potential. Eftersom det kommunitaristiska perspektivet både rönt visst intresse i svensk politisk debatt och bland sociologer presenteras det här kortfattat med utgångspunkt från Etzionis bok *The Spirit of Community* (1995). Därefter vänder jag mig till några andra försök att positionsbestämma kommunitarismen.

Etzioni var professor i sociologi vid Columbia University under 20 år. 1979 engagerade han sig som rådgivare i president Carters administration och blev på 90-talet ordförande i American Sociological Association. I dag är han professor vid George Washington University och redaktör för den kommunitaristiska tidskriften *The Responsive Community: Rights and Responsibilities*, som grundades 1991.

Upprinnelsen till den kommunitaristiska rörelsen var ett möte i Washington DC. arrangerat av Etzioni och hans kollega William Galston. Vid detta möte samlades ett femtontal humanister, socialfilosofer och samhällsvetare. De var alla bekymrade över polariseringen i samhällsdebatten: mellan konservativa och liberaler, för eller emot abort, för eller emot dödsstraff, för eller emot invandring – ”the curse of either/or”. Angelägna samhällsfrågor kunde enligt mötesdeltagarna inte diskuteras i dessa förenklade termer som dessutom var ”antagonistic to the spirit of community”. Framförallt oroade de sig över att dagens amerikaner tycktes vara ovilliga att påta sig skyldigheter, medan man gärna tog emot samhälleliga rättigheter. I slutet av 1991 hade ett gemensamt perspektiv och program formulerats och en ”communitarian platform” skapats. Dessa idéer har sedan vunnit gehör hos ett brett spektrum av olika politiska ledargestalter, till exempel president Bill Clinton och Al Gore i USA, Jacques Delors i Frankrike, Tony Blair (Labour), David Willetts (Conservative) och Paddy Ashdown (Liberal Democrats) i Storbritannien samt bland kristdemokrater, socialdemokrater och ”gröna” i Tyskland.

Den kommunitaristiska rörelsen säger sig vilja förbättra den moraliska, sociala och politiska miljön (och betraktar sig i den meningen som en miljörelse). Det moderna samhället anses genomsyrat av en djup moralisk kris, som kommer till uttryck i ökad brottslighet, missbruk, skilsmässor, politisk korruption, våldshandlingar som begås utan skuld känslor etc. Problemen anses i hög utsträckning bottna i en allt mer påtaglig frånvaro av normer och en gemensam samhällsmoral. Många sociala institutioner och traditioner har sedan 1960-talet ifrågasatts, och enligt Etzioni ofta med rätta. Men eftersom traditionella värderingar (om till exempel familjen och skolan) inte ersatts med nya, har resultatet blivit förvirring och moralisk anarki. Det tomrum som uppstått måste fyllas med nya normer, varför Etzioni och hans meningsfränder vill verka för att återuppbygga och vitalisera de sociala institutioner som binder ihop människor. Det handlar om att förändra värderingar och invanda tänkesätt:

What America needs, above all, is a change in the way we approach things, what we value and what we devalue, a change of heart. True, some of the matters at hand can be addressed through changes in public policy, but first and foremost we need a change in philosophy, a new way of thinking, a reaffirmation of a set of moral values that we may all share. (Etzioni, 1995, sid 18.)

Etzionikommunitaristerna vill som ett slags samhällsmoralens väktare återuppväcka Aristoteles idé om medborgerliga dygder. Rättigheter anses i västvärlden ha kommit att betonas på bekostnad av de moraliska skyldigheter som rättigheterna egentligen förutsätter. Tendensen att göra anspråk på rättigheter men att överlämna allt ansvar på andra, exemplifieras med att flertalet amerikaner förväntar sig att få sina ärenden anständigt prövade i domstol, men själva är ovilliga att ställa sin tjänster till förfogande i rättsväsendet. Och med att en majoritet av befolkningen var positiva till de militära interventionerna i Grenada, Panama och Kuwait, men ovilliga att själva tjäna landet och emot att deras barn skulle kallas in. Ambitionerna att höja den allmänna moralen kan enligt kommunitarister inte realiseras via lagstiftning, förbud eller ökad kontroll. Statsbyråkratier anses inte äga förmågan att åstadkomma attitydförändringar, sådana kan inte inplanteras uppifrån. De enda sociala krafter som tilltros förmågan att forma och omforma värderingar och socialt liv är mindre gemenskaper och sociala rörelser: "We suggest that *free individuals require a community*, which backs them up against encroachment by the state and sustains morality by drawing on the gentle prodding of kin, friends, neighbors, and other community members, rather than building on government controls or fear of authorities" (Etzioni, 1995, sid 15).

På det politiska planet handlar kommunitarismen enligt Etzioni om att hitta en väl avvägd balans mellan olika principer och att utforma en politik som främjar "det gemensamma". Man måste balansera mellan den anarki som uppstår i länder som USA till följd av extrem individualism och ett förnekande av det gemensamma å ena sidan, och förtryck av individen till följd av kollektivism å den andra (till exempel Kina). En viktig principfråga gäller hur det civila samhället skall kunna återupprättas utan att de konstitutionella rättigheterna sätts i fara. Diskussionen gäller till exempel huruvida det är moraliskt försvarbart att drogtesta piloter, busschaufförer och andra som har direkt ansvar över människors liv, vilket kommunitarister anser. Staten skall emellertid enligt Etzionianhängarna endast ingripa i "sista hand", om det föreligger allvarliga hot och när alla andra vägar är uttömda. När staten ingriper skall den göra det så försiktigt som möjligt för att motverka negativa sidoeffekter.

Kommunitarismen vilar enligt Etzioni (1995, sid 1-2) på följande övertygelser: att det går att återväcka moralen i samhället utan att förfalla till "puritanism", att man kan återskapa lag och ordning utan att bli polisstat, att familjen kan räddas utan att kvinnorna förpassas till hemmet eller utsätts för annat kvinnoförtryck, att skolan kan sörja för moralisk fostran utan att indoktrinera, att människor åter kan leva i gemenskap, att sociala rättigheter förutsätter sociala skyldigheterna och att den sociala ansvarskänslan måste stärkas samt att det går att förenas kring vissa gemensamma intressen utan att för den skull förneka legitima särintressen. Etzioni (1995, sid 249) säger sig ta avstånd från enkla politiska lösningar och instämmer i en annan persons betraktelse över kommunitarismen: "It appeared to be one part church sermon, one part reassertion of old values, one part political campaign, and one part social movement."

KOMMUNITARISM SOM POLITISK TEORI

Hur förhåller sig då ett kommunitaristiskt perspektiv till andra politiska teorier och till sociologin? Vad innebär det mer konkret? Frågorna är svåra att besvara, bland annat eftersom det inte är fråga om ett homogent perspektiv – det finns flera olika riktningar inom kommunitarismen. (Kommunitarism utmynnar ibland i politiska krav på en mer utvecklad välfärdsstat, medan till exempel Etzioni som vi sett talar om statliga ingripanden i ”sista hand”.) Konkreta beskrivningar av kommunitaristisk politik är dessutom sällsynta. Riktningen sammanbinds dock av ett tydligt uttalat socialt perspektiv.

En normativ filosofi som bygger på en social tes

Dagens morallära domineras enligt Thomas Brante (1988) av två system: ett som företräds av John Rawls och ett som företräds av Robert Nozick. De två morallärorna har olika politiska konsekvenser. Rawls filosofi (som i politiska termer brukar definieras som socialdemokratisk) innebär ett försvar för medborgarrätten och välfärdsstatens principer, medan Nozicks liberala filosofi betonar äganderätten och den privata sektorns betydelse. Brante visar att det samtidigt finns mycket som förenar dessa två system. Båda är ”deontologiska”, det vill säga handlingar värderas utifrån autonoma rättvisepinciper och inte utifrån sina konsekvenser (som i ”teleologiska” etiska system). Dessutom är både Rawls och Nozicks morallära individualistisk och voluntaristisk. Här finns bestämda antaganden om människans natur; det är i första hand det egna jaget som styr det individuella valet. Jaget föregår det sociala. Samhället förstås i sin tur som ett ”socialt kontrakt” mellan autonoma subjekt.

Mot en sådan syn kan en ”sociologisk invändning” resas, och den har enligt Brante nu börjat resas inom moralfilosofernas egen krets av de dissidenter som han kallar ”kommunalister” (men som jag väljer att kalla kommunitarister). Kommunitarister hävdar (mer eller mindre eftertryckligt) att människan inte kan separeras från sitt sociala sammanhang. Hon bestäms och formas av sin sociala miljö: av familjen, de sociala nätverken, den uppfostran och utbildning hon får etc. Eftersom individen inte kan brytas ut ur sin sociala kontext ifrågasätts också hela idén om samhället som ett socialt kontrakt – ett avtal mellan fria och oberoende individer. Då människor i olika samhällen och tidsepoker delvis skiljer sig från varandra, måste även moralkoder förstås som socialt och historiskt föränderliga produkter. Filosofen Charles Taylor ifrågasätter till exempel den klassiska moraldiskursen som sådan. Moraliska förpliktelser skall enligt honom inte förstås som ett förhållande mellan enskilda individer och högre moraliska imperativ, utan som samhällsmedborgarens plikt att förverkliga ”det som är”. Resonemanget bygger på Hegels distinktion mellan ”Moralitet” och ”Sittlichkeit”, där det senare begreppet refererar till seder, vanor och bruk. Det är fråga om förpliktelser gentemot det samfund man är en del av, och därmed även gentemot en själv. Det högsta moraliska tillståndet kan vi enligt detta hegelianska synsätt inte uppnå som enskilda individer, utan endast som deltagare i ett kollektiv. Etiken måste alltså utgå från det kollektiva livet.

Även om kommunitarismen i Brantes ögon utgör ett förhållandevis sunt inslag i ”moralfilosofins elände”, finner han den svävande och ofullständig. Den förhärskande individualismen kritiserar och individen karakteriseras vagt som ”delvis” socialt bestämd, men ingen egen teori om individen formuleras. Perspektivet leder dessutom lätt till att moralen reduceras till gängse seder och bruk. Att utgå från Sittlichkeit i stället för Moralität måste enligt Brante betyda att man ändå förutsätter en samhällelig teleologi – en omedveten moralkod – som förverkligas genom det kollektiva livet. Saknas denna förutsättning förblir det moraliska livet vid det som redan är, eftersom ingen spänning finns mellan rådande sedvänjor och vad som bör vara. Enligt Brante saknar perspektivet (liksom annan moralfilosofi) dessutom en utvecklad ”empirisk bas”. Utan jämförande empiriska undersökningar kan moralfilosofin enligt hans synsätt inte göra anspråk på vetenskaplighet. Eftersom många frågor lämnas obesvarade efterlyser Brante en sociologisk moralteori. Med hjälp av en sådan skulle man kunna analysera moralens sociala ursprung och sociala funktioner och dessutom vilken betydelse moralen har jämfört med andra sociala krafter. Den mest lovande ansatsen menar Brante att man finner i Durkheims sociologi.

Förhållandet till liberalismen

Will Kymlicka (1995) diskuterar kommunitarismen utifrån sin egen liberala utgångspunkt. Han skiljer mellan starkare och svagare tolkningar och kommer ibland fram till att en svagare (och i hans ögon rimligare) tolkning vid närmare granskning inte nämnvärt skiljer sig från det liberala perspektivet. Kommunitarister sägs ifrågasätta liberala antaganden om självbestämmandets karaktär och värde. Enligt många liberaler är detta värde så uppenbart att det inte kräver något försvar, medan kommunitarister hävdar att man måste ta hänsyn till de samhällliga förutsättningarna. För liberaler fordrar frågan om vad som är ett gott liv att man själv bestämmer hurdan människa man vill vara. För kommunitarister handlar det i stället om att upptäcka vem ”man redan är”. Det goda livet uppnås till exempel enligt kommunitaristen Michael Sandel inte genom att som enskild individ välja ett gemensamt mål, utan snarare genom att upptäcka en social bindning och erkänna den som berättigad. Eftersom han samtidigt medger att individen kan ompröva sina målsättningar, blir skillnaden i förhållande till det liberala perspektivet enligt Kymlicka endast en chimär.

Det kommunitarister och liberaler enligt Kymlicka är oense om gäller vilken roll staten bör spela. Kommunitarister är motståndare till tanken om den neutrala staten och förespråkar i stället en politik för ”det gemensamma bästa”. Det gemensamma bästa uppfattas som en bestämd föreställning om det goda livet, vilken reglerar samhällets ”livsstil”. Det gemensamma bästa styrs inte av enskilda individers preferenser utan är ett slags icke-neutral måttstock med hjälp av vilken man kan värdera olika preferenser (där graderingen avgörs av i vilken utsträckning preferenserna bidrar till det gemensamma bästa). I en kommunitaristisk stat uppmuntras de föreställningar (om det goda) som överensstämmer med samhällets gemensamma livsstil, medan sådana föreställningar som står i konflikt med livsstilen motverkas.

Charles Taylors ”sociala tes” kräver att vi överger en liberal neutralitet eftersom en neutral stat (vars neutralitet för övrigt ifrågasätts) inte anses kunna skydda den pluralism som är nödvändig för verkligt självbestämmande. Enligt den sociala tesen kan förmågan att välja vad som är gott endast utövas i ett särskilt slags samhälle, och detta samhälle kan endast upprätthållas genom en politik för det gemensamma bästa. Vissa inskränkningar av självbestämmandet anses vara nödvändiga för att bibehålla de sociala villkor som möjliggör självbestämmande. Man måste upprätthålla en samhällsstruktur som erbjuder människor meningsfulla valmöjligheter

(befrämjande av mångfald kan till exempel kräva statligt stöd) och skapa gemensamma forum där dessa valmöjligheter i ett tryggt socialt sammanhang kan utvärderas. Denna organiserade offentliga arena måste i sin tur ha politisk legitimitet. En neutral stat underminerar enligt Taylor den solidaritet som fordras för att medborgarna skall godta de uppoffringar välfärdsstaten kräver av dem. Medborgarna kan bara identifiera sig med staten och erkänna dess krav som legitima om den är förankrad i en gemensam livsform. Välfärdsstatens legitimitetskris beror enligt detta synsätt på avsaknaden av gemensamma värden.

Det torde stå klart att de nämnda socialstatsforskarna knappast omfattar denna aspekt av kommunitarismen, deras samhällsvision överensstämmer betydligt bättre med den liberala idén om statlig neutralitet. Liberaler sätter sin tillit till yttrande- och föreningsfriheten. En stat som lägger sig i den kulturella sfären anses utgöra ett hot mot människors självbestämmande. Statens legitimitet anses inte vila på en gemensam föreställning om det goda livet, utan på vissa allmänt erkända rättvisepprinciper. Men även liberaler strävar enligt Kymlicka efter att garantera tillgång till ett brett urval av alternativ, och hyser liksom kommunitarister förhoppningar om att främja värdefulla livsstilar. Det man är oense om gäller vilken roll perfektionistiska ideal bör spela. Har ”värdefulla” livsstilar störst chans att hävda sin överlägsenhet om de görs till en politisk fråga som ligger till grund för statliga ingripanden, eller om de får konkurrera med andra livsstilar på en marknad? Enligt Kymlicka kan ingen av riktningarna prestera ett övertygande svar på frågan: ”Precis som neutralitetens kritiker misslyckats med att motivera sin tilltro till politiken har liberalerna misslyckats med att försvara sin tillit till ickestatliga fora. Faktum är att det tycks som om båda sidorna i neutralitetsdebatten misslyckats med att dra lärdom av varandras argument.” Kymlicka hävdar med andra ord precis som Brante att hela diskussionen om den sociala tesen och statens roll egentligen fordrar ett större empiriskt underlag.

Kymlickas allvarligaste invändning mot kommunitarismen riktar sig mot tesen att vissa allmänt omfattade sedvänjor kan bilda grundval för en politik för det gemensamma bästa. Vilka är dessa sedvänjor? Hur uppnås denna kulturella samhörighet i ett multikulturellt samhälle? Vilket utrymme finns att kritisera traditionerna? Skälet till att kommunitarister inte underbygger sitt resonemang med konkreta exempel på lämpliga gemensamma målsättningar beror enligt Kymlicka helt enkelt på att det inte finns några sådana. All erfarenhet visar nämligen att sedvänjor utformas av de starka i samhället och att de präglas av köns-, ras- och klassmässig diskriminering. Våra traditioner är ingen lösning, utan snarast en del av problemet, menar Kymlicka.

Höger, vänster, mittemellan eller något helt annat?

Svårigheterna att politiskt bestämma kommunitarismen – och därmed även vilken roll staten och det civila samhället förväntas spela – framgår av en debatt i *Svenska Dagbladet* för några år sedan. Bakgrunden var att kommunitaristen Michael Waltzer hade väckt intresse i Sverige, dels genom föredrag och dels genom essäsamlingen *Argument från vänster*. Arvidsson (1997) reagerade över att Waltzer hade vunnit anhängare i vänsterkretsar, då han själv reservationslöst kunde ansluta sig till nästan allt denne filosof hade att säga om det civila samhället. (Här kunde man kanske skönja början på en kamp mellan olika politiska riktningar om begreppet civilt samhälle också i Sverige.) Waltzers position kunde enligt Arvidsson karakteriseras som en ”nästan idealtypisk liberalism”, varför vänsterns intresse torde bottsna i feltolkningar på avgörande punkter. Att det är fråga om liberalism framgick enligt Arvidsson redan i artikelsamlingens inledande essä, där Waltzer fastslår att friheten som värde är överordnat jämlikheten och att jämlikhet endast kan uppnås på frihetens premisser. Arvidsson medgav

dock senare i artikeln att Waltzers budskap är dubbelt: det är både adresserat till vänstern och till liberalismen. Lösningen ligger varken i politisk etatism eller marknadsekonomi. Ingen av dessa instanser har möjlighet att förverkliga ett gott samhälle, inte heller i en eller annan balans. I stället måste man enligt Waltzer stärka och skydda det civila samhället – det är inom denna sfär som de viktigaste sociala frirummen produceras och reproduceras och det är här som en realistisk föreställning om frihet och jämlikhet kan utvecklas. Både staten och marknaden måste lära sig att respektera den civila sfärens gränser. Arvidsson sa sig inte ha några svårigheter att acceptera dessa idéer, men gjorde en i sammanhanget viktig reservation. Eftersom Waltzers empiriska ram var det amerikanska samhället kunde man inte utan vidare överflytta hans idéer till europeisk politik. ”I Europa lider vi exempelvis inte av ett underskott på politik och planering. Tvärtom är det otvivelaktigt marknaden som under efterkrigstiden har disciplinerats med medel så hårda att de hämmat den ekonomiska dynamiken och den nödvändiga tillväxten.” Waltzer kunde alltså i Arvidssons tappning läsas som ett försvar för att begränsa statens inflytande och stärka marknadens.

Erik Berggren (1997) menade att Arvidssons artikel avslöjade stor okunskap om såväl Waltzer som den demokratiska vänsterns dubbla förhållande till liberalismen. Waltzer var enligt Berggren sedan lång tid tillbaka en väletablerad ”vänsterfilosof” och betraktade sig själv som tillhörande den demokratiska socialistiska rörelsen. Och vänstern erkände de liberala friheterna men ansåg att de var otillräckliga verktyg för att skapa rättvis fördelning. Arvidssons version av civilsamhället hade enligt Berggren mycket få beröringspunkter med Waltzer:

Det är viktigt att notera att Waltzer, till skillnad från Arvidsson, inte uttrycker en nostalgisk klagan över en tillbakaträngd marknad eller en förtryckt 'liten värld'. Hans argument för det civila samhället är en vision om hur staten kan (och skall) användas till att understödja en ökad kulturell mångfald, ett vitalare föreningsliv och ett 'församhälligande av ekonomin', så att det skapas 'olika sätt att förverkliga och bevara historiska identiteter'. (Berggren, Svenska Dagbladet, 27/6 1997.)

Staten, civilsamhället och marknaden var enligt Berggrens tolkning av Waltzer dialektiskt beroende av varandra. De var inte klart åtskilda utan levde i varandra och bevakade samtidigt varandra. Denna version av Waltzer innebar att staten tilldelas ett särskilt ansvar för att upprätthålla en konstruktiv balans.

På detta sätt kunde tämligen skilda politiska utgångspunkter förenas inom samma kommunitaristiska ramverk.

VÄLFÄRDSKRISEN OCH "TILLHÖRIGHETSTRADITIONEN"

En tolkning av hur olika politiska strömningar förhåller sig till den moderna "välfärds krisen" har presenterats av den norske sociologen Håkon Lorentzen (1994), som bedriver forskning om den skandinaviska frivilligsektorn. Han uppmärksammar förekomsten av två moderna, välfärds kritiska strömningar som tar sin utgångspunkt i det civila samhället: en amerikansk och en kontinental. Båda räknas till det han kallar "tillhörighetstraditionen" – i motsats till "rättighetstraditionen". Till skillnad från till exempel Lidskog (1995) betraktar han de två tillhörighetsriktningarna som närmast komplementära.

Dagens välfärds kris kan enligt Lorentzen analyseras på två konkurrerande sätt; det ena kan hänföras till en rättighetstradition, det andra till tillhörighetstraditionen. Den skandinaviska debatten om den moderna välfärds staten har enligt Lorentzen länge dominerats av ett rättighetsperspektiv. Den moderna välfärds staten bygger på föreställningen att medborgarna har rättigheter som skall infrias av staten. Förhållandet mellan staten och den enskilde individen regleras av offentliga åtaganden och bidrag å den ena sidan, och individuella rättigheter som säkrar systemintegration å den andra. Välfärds staten som koncept ifrågasätts inte i det dominerande skandinaviska synsättet, problemet anses i stället vara att den kostar mer än vi har råd med eller är villiga att betala. Välfärds statens kris betraktas följaktligen som en ekonomisk kris som skall lösas med besparingar, effektivisering och rationalisering. I *Dagens Nyheter*-debatten kom ett sådant synsätt tydligt till uttryck i Greiders och Lappalainen's (1992) inlägg.

Den välfärds kritik som riktas inom tillhörighetstraditionen har enligt Lorentzen en bredare utgångspunkt, då den fokuserar frågor om social tillhörighet och social integration samt ifrågasätter förhållandet mellan staten och "det civila samhället". Det moderna samhället anses befinna sig i en djup kris med tilltagande desintegration och försvagade sociala band. Det hävdas att en offentlig välfärds apparat oavsett ekonomiska tillgångar står handfallen inför den grundläggande problematiken: professionella kan aldrig utgöra människors sociala nätverk och förmår inte skapa social identitet eller mening i livet. Problematiken låter sig med andra ord inte lösas med bättre ekonomi, fler rättigheter eller fler professionsutövare, utan kräver helt nya lösningar och perspektiv. I den refererade svenska debatten om det civila samhället kan man spåra sådana tankegångar hos såväl Arvidsson (1992) som Sangregorio (1992).

Tillhörighetstraditionen hämtar ofta inspiration från Hegel. Lorentzen redogör för de resonemang som brukar åberopas. (Tolkningen av Hegel och huruvida dessa teorier verkligen är relevanta i sammanhanget kan emellertid som tidigare nämnts diskuteras, se Dahlkvist, 1995). Enligt Hegel består samhället av tre olika sfärer – familjen, det civila samhället och nationalstaten – var och en med olika kännetecken och dialektiskt relaterade till varandra. Förhållandet mellan individer och det civila samhället beskrivs med begreppet "Sittlichkeit". Etiska förpliktelser pålägger individen att handla till gemenskapens bästa. Genom sådana handlingar bekräftar man sin sociala tillhörighet och blir själv en del av gemenskapen. Samtidigt

som lokala, etiska normer lägger grunden för individernas sociala förpliktelser, styrks normerna genom själva praktiseringen av dem. De civila sammanslutningarna betraktas som ”moral-skapande gemenskaper” och som fundament för statens etik.

Tillhörighetstraditionens nordamerikanska variant – av Lorentzen exemplifierad med Etzionis kommunitaristiska rörelse – betonar som tidigare framgått behovet av att stärka människors moraliska förpliktelser. Den rättighetsbaserade välfärdspolitiken har enligt detta synsätt försvagat människors förmåga att uppträda socialt och kollektivt, varför det civila samhället måste revitaliseras. I tillhörighetstraditionens kontinentala tappning utgör det civila samhället en sfär för experiment med alternativa organisationsformer. Förutom neomarxisters skepsis mot en intervenerande stat (till exempel Cohen) nämner Lorentzen Jürgen Habermas teser om hur staten koloniserar livsvärlden och Claus Offes visioner om nya självförvaltande sociala nätverk som är undandragna statens, professionernas och marknadens kontroll. Självstyrande, lokala nätverk förväntas frambringa nya former av solidaritet.

Båda dessa riktningar representerar en kritik av traditionell, statlig välfärdspolitik och hämtar sin inspiration från teorier om det civila samhället. Den gemensamma nämnaren är enligt Lorentzen interventionskritiken. De två riktningarna skiljer sig visserligen i analysen av samhällets upplösningstendenser. Medan den amerikanska traditionen riktar sökljuset mot hur dagens statliga interventioner undergräver det civila samhällets moraliska fundament, söker det kontinentala perspektivet orsakerna till det onda i kapitalismens utveckling och betonar behovet av nya praxisformer. Lorentzen (1994, sid 165) argumenterar emellertid med hänvisning till Hegel för att perspektiven kompletterar varandra: ”Hos Hegel var som nevnt praxis och moraldanning to sider av samme sak: Uten praxis ville det hverdagslige grunnlaget for de moraliske imperativene bli borte. Og uten overordnede moralnormer ville begrunnelsen for en integrerende sosial praxis forvitte.” Men kan denna argumentation verkligen överbrygga de till synes ganska avsevärda perspektivkillnaderna mellan de båda ”tillhörighetsriktningarna”? Vad händer när tillhörighetspolitiken skall förverkligas? Vilka normer eller praxisformer från vilka delar av civilsamhället (denna ”arena av arenor”, för att tala med Waltzer) skall till exempel lyftas upp till nationell nivå och bilda grunden för en politik för det gemensamma bästa? Och hur skall detta gå till? Dessa frågor besvaras inte av Lorentzen.

Han nämner emellertid att idéer om ökat civilt engagemang nu även nått Skandinavien. Danskarna lät sig till exempel redan på 80-talet inspireras av tyska idéer om egenorganisering och alternativ socialpolitik. I Skandinavien finns det dock enligt Lorentzen krafter som motverkar ”kommunitaristiska” impulser. Han menar att motståndet kommer från intresseorganisationer som fruktar att de etablerade rättigheterna kommer att upphävas genom satsningen på privata initiativ, från marknaden med dess krav på lika konkurrensvillkor och från professionella inom vårdsektorn som känner sig hotade av frivillig arbetskraft. Det civila engagemangets framtid beror enligt Lorentzen i hög utsträckning på om det går att skapa en ideologi som förenar tillhörighets- och rättighetstraditionen. Även om uppfattningarna kan tyckas polariserade skulle man kunna se den offentliga och teoretiska 90-talsdebatt om det civila samhället som här redovisats som ett led i ett sådant projekt. Frågan är emellertid om det är ideologin som är avgörande i sammanhanget. Civilsamhällets utveckling och villkor torde i minst lika hög utsträckning styras av pragmatiska och krassa ekonomiska överväganden. Låt mig därför avslutningsvis vända mig till några aktuella empiriska studier av den nordiska frivilligsektorn.

FRIVILLIGORGANISATIONERNA OCH VÄLFÄRDSSTATENS TILLBAKADRAGANDE

Att debatten om det civila samhället blossat upp i Sverige under 1990-talet är naturligtvis ingen tillfällighet. Den kan ses som ett led i en av yttre omständigheter mer eller mindre framtvungad omprövning av det svenska samhällsbygget. På det konkreta planet handlar det bland annat om hur staten skall förhålla sig till frivilligorganisationer och frivilligt socialt arbete – en typ av samhällsinsatser som i vårt land (liksom i övriga Norden) länge förbisetts. Först på senare år har man kunnat notera ett ökat statligt intresse för den socialt inriktade frivilligsektorn (se till exempel SOU 1993:82), vilken nu även utgör ett växande forskningsområde. Tystnaden kring sådant arbete som utförts och utförs utanför det statliga välfärdssystemet har sina historiska och ideologiska förklaringar (Lorentzen, 1998).

Den skandinaviska (rättighets)traditionen, som ibland kallas ”den socialdemokratiska välfärdsregimen”, karakteriseras av att staten har en stark ställning som integrerande kraft i samhället, både i politiskt och socialt hänseende. Detta har länge kommit till uttryck i stark tillit till – och folkligt stöd för – offentliga lösningar på sociala problem. Frivilligorganisationer har då ibland framställts som en kvarleva från en svunnen tid som helst borde ersättas med statliga och professionella insatser. Det som ibland tolkats som motstånd mot socialt arbete utanför stat och kommun har dock förmodligen snarare riktat sig mot välgörenhet och privatisering, än mot folkrörelser och frivilligorganisationer. Det patriarkaliska fattigsamhället där den hjälpbehövande undergivet förväntas tacka för välgörenheten har fått symbolisera motsatsen till generell och rättighetspräglad socialpolitik.

Ändå har det alltid funnits utrymme för frivilliga organisationer av olika slag. Ett typiskt drag för de skandinaviska välfärdsstaterna är enligt flera forskare i själva verket närhet och beroende mellan välfärdsstaten och frivilligsektorn (Kuhnle och Selle, 1992; Rothstein, 1992). De frivilliga organisationerna har som regel både haft tillit till och varit beroende av det offentliga (såväl beträffande resurser som legitimitet), samtidigt som organisationerna haft viss självständighet. I praktiken har de allianser som byggts upp inneburit att många frivilliga organisationer fått offentliga förvaltningsuppgifter och en medierande ställning mellan staten och politikens målgrupper. Sociala åtaganden på områden där det offentliga ansett sig sakna legitimitet, kapacitet och/eller kompetens har ofta delegerats till frivilliga organisationer.

Många av de svenska frivilligorganisationer som uppstod i mitten av förra seklet fungerade de facto som pådrivare för den offentliga välfärdens uppbyggnad genom att verka för reformer eller bedriva service i egen regi för att påvisa behovet av insatserna (Lundström, 1995; 1997). Deras avantgarderoll förändrades i takt med att staten påtog sig och övertog en rad sociala åtaganden, och de kom då mer att fungera som intressegrupper och förmedlande länkar mellan staten och medborgarna. På 1960-talet växte det fram en ny typ av brukarorganisationer som företrädde patient- och klientintressen (Lindkvist, 1992; Meeuwisse, 1997). Dessa frivilligorganisationer etablerades som komplement eller alternativ till en relativt välutbyggd, allmän social service och formulerade sina mål mot denna bakgrund.

Den svenska frivilligsektorn

Den svenska debatten om det civila samhället grundas enligt Svedberg (1996a) ofta på felaktiga föreställningar och dålig kunskap om den ideella sektorn. Aktuell komparativ forskning visar att den svenska frivilligsektorn som *helhet* tvärtemot gängse föreställningar är förhållandevis välutbyggd.² Den har emellertid en speciell struktur och inriktning som skiljer den från många andra västländer. I Sverige svarar idrotts-, fritids- och fackföreningar för en stor del av frivilligsektorns omsättning, medan det i till exempel Tyskland är social omsorg och hälsovård som dominerar, det vill säga områden som i regel är mer beroende av offentligt stöd än andra (Lundström & Wijkström, 1997). "Folkrörelsesverige" utmärks vidare av demokratiska föreningar som bygger sin verksamhet på individuella medlemskap (och som belönas genom olika former av bidrag och stöd – i synnerhet föreningar med många medlemmar), medan välgörenhetsorganisationer och serviceproducerande stiftelser intar en blygsam roll. Detta beror enligt Tommy Lundström och Filip Wijkström (1997) inte på att sådana organisationer "trängts ut" av staten, utan är alltså snarare en följd av samarbets- och integrationsprocesser som pågått ända sedan mitten av 1800-talet.

Nya villkor

Som en följd av minskade offentliga resurser och ifrågasättanden av socialförsäkringssystemens konstruktion finns det emellertid tecken på att förutsättningarna för de svenska frivilligorganisationerna håller på att förändras. Organisationernas anseende har höjts och deras sociala tjänster efterfrågas på ett helt annat sätt än tidigare. Det har också växt fram nya självhjälps- och anhörigorganisationer på område efter område (Karlsson, 1997). Det i Sverige nyintroducerade begreppet "social ekonomi" ger (liksom "det civila samhället") uttryck för ett delvis nytt sätt att betrakta den frivilliga sektorn. Begreppet kommer ursprungligen från Frankrike och används inom EU som beteckning för sådan verksamhet som bedrivs av kooperativ, ömsesidiga bolag, ideella föreningar och allmännyttiga stiftelser. Enligt en föreslagen svensk definition inbegriper den sociala ekonomin: "organiserade verksamheter som primärt har ett samhälleligt ändamål och är organisatoriskt fristående från den offentliga sektorn" (Ds 1998:48, sid 9). Både ordet "social" och ordet "ekonomi" skall enligt denna definition förstås i vid mening som en ekonomi med ett "socialt ansikte". Ett av skälen till att begreppet social ekonomi aktualiserats i Sverige är att EU på olika sätt försöker främja denna del av ekonomin. Det finns också förhoppningar om att nya tjänster och arbetstillfällen kan skapas inom detta område, särskilt för socialt sårbara grupper som av olika anledningar står utanför den reguljära arbetsmarknaden. Den så kallade nykooperationen, som får sägas tillhöra den sociala ekonomin, är redan av växande betydelse på det sociala fältet i Sverige; inom barnomsorg, bland handikappade och i behandlingsverksamhet.

Det ställs alltså i dag mycket höga förväntningar på de frivilliga organisationerna. Men det är framförallt service- och utförarrollen som fokuseras, medan företrädarrollen och inflytande- och demokratiaspekterna tenderar att komma i skymundan (Lundström & Svedberg, 1998). Ett sådant nyttoperspektiv börjar också märkas i den praktiska politiken.

På ett överordnat plan utmärks dagens utveckling dels av att välfärdsstaten börjar dra sig tillbaka inom vissa områden, dels av att allt fler uppgifter förs över till kommunal nivå (Sunesson m.fl., 1998). Detta innebär att det svenska vård- och omsorgssystemet ställs inför helt nya villkor. Kommunerna har fått ökat vårdansvar i och med reformer som Ädel, Psyk-Ädel

och Handikappreformen och svarar ofta med höjda avgifter, hårdhänta prioriteringar och satsning på öppenvård i stället för på dyrbar institutionsvård (Johansson, 1997). Men också de avtal som byggts upp mellan staten och många frivilligorganisationer tycks förändra karaktär. Det finns tendenser som tyder på en ökad betoning av frivilligsektorns roll som ”välfärdsproducent” och försök att uppfifrån styra och påverka utbudet i en given riktning (Bergmark, 1994; Lundström & Wijkstöm, 1995; 1997, Svedberg, 1996a och b). I och med att välfärdsstaten drar sig tillbaka förväntas frivilligsektorn överta offentliga omsorgsuppgifter, bli entreprenörer och serviceleverantörer. Flera utvecklingstendenser tyder på en sådan omvärdering av frivilligsektorns roll i det svenska samhället: övergång från generella årliga bidrag (utan detaljerade krav på motprestationer) till resultatorienterade uppdrag i form av entreprenader och köpta tjänster, övergång från statsbidrag till kommunala ersättningar samt nedskärningar i föreningsbidragen. Den svenska frivilligsektorn tycks alltså vara på väg att förändra karaktär – effektiv produktion av välfärdstjänster på bekostnad av intresseorganisering i folkrörelseform.

Det har också uppstått nya blandformer mellan offentligt och privat. Tydliga exempel är de så kallade frivilligcentraler som vuxit fram i flera nordiska länder (Lorenzen, Andersen & Brekke, 1995; Östberg, 1998). ”Hybridfenomenet” har bland annat uppmärksammats av Lars S. Henriksen (1996) som menar att det i dag sker grundläggande förändringar i de socialt inriktade frivilligorganisationernas omgivning på två områden. För det första sker det förändringar i den socialpolitiska diskursen som innebär att det offentliga, välfärdspolitiska systemet och frivillig organisering inte längre ses som två separata system. Frivilligt socialt arbete börjar betraktas som en naturlig och integrerad del av den kommunala socialpolitikens åtgärdsarsenal. Den här (integrerings)processen följs av en annan, men intimt förbunden, professionaliseringsprocess. Det frivilliga sociala arbetets höjda sociala status har medfört ett ökat professionellt intresse av att definiera och avgränsa området, vilket i sin tur bidrar till att tankesätt och praktiker inom den frivilliga organiseringen också professionaliseras. För de frivilliga organisationerna betyder de här utvecklingstendenserna enligt Henriksen att de lär få svårare att upprätthålla sin relativa autonomi. Samtidigt påverkas de enskilda organisationernas villkor och handlingsutrymme på olika sätt beroende på vilka avtal, organiseringsformer och strategier som väljs. Och det är inte alltid ”de frivilliga” som får anpassa sig efter det offentliga, även offentliga aktörer övertar tankesätt och praxisformer som traditionellt förbundits med frivilligsektorn.

Nyttoperspektivets konsekvenser?

Lika svårt som det är att förutsäga de ekonomiska konsekvenserna av dagens utvecklingstendenser inom frivilligsektorn, lika vanskligt är det att dra några slutsatser om dess inverkan på ”moralskapandet”. Krav på bestämd tjänsteproduktion och ökad styrning kanske i vissa fall urholkar det engagemang som krävs för att skapa just de känslor av tillhörighet, solidaritet och ansvar som på det idémässiga planet brukar förknippas med det civila samhället. Rollförändringen kan bidra till att staten i ännu högre utsträckning än tidigare ”koloniserar livsvärlden” och att gränserna mellan offentlig och frivillig verksamhet blir allt mer diffusa. För att försäkra sig om fortsatta uppgifter kommer vissa organisationer kanske helt och hållet att anpassa sig efter resursgivarnas önskemål, och till och med ta på sig uppgifter som egentligen strider mot de egna intressena. Dessa organisationer utgör i så fall inte längre något alternativ, utan blir bara en ersättning för offentliga och professionella insatser. Å andra sidan kanske de nya villkoren vitaliserar vissa frivilligorganisationer som förlorat i kreativitet och håller på att

förstelna. Det är också möjligt att vi kommer att få se motstrategier som innebär att frivilligorganisationerna ånyo får fungera som "väckarklockor" eller initierar nya mer autonoma och självförvaltande sociala nätverk. En del nya svenska anhörigorganisationer har till exempel sannolikt bildats som en följd av – och i opposition mot – att alltfler välfärdsuppgifter överförs på anhöriga till gamla, sjuka och handikappade människor (Forsell, 1998). Det finns också frivilligorganisationer – till exempel den så kallade expatientrörelsen – som genom nya allianser håller på att utvecklas till internationella kamporganisationer (Jensen, 1995).

Det är angeläget att följa upp vad den förändrade relationen mellan staten och de frivilliga organisationerna konkret innebär, och att studera de nya arbets- och organisationsformer som i dag tillmäts allt större betydelse i vård- och omsorgssammanhang. Man måste då ta hänsyn till att det "civila samhället" är mångfacetterat och att olika organisationer fungerar på olika sätt. På vilka olika sätt löser man till exempel frågor om finansiering, samarbete, styrning och kontroll? Och hur påverkas organisationers arbetsformer av förändrade avtal, krav och förväntningar? Hur svarar de nya interaktionsformerna mot idéerna om det civila samhället?

LITTERATUR

- Ahrne, G. (1994) "Organiseringen av det civila samhället", *Sociologisk Forskning*, nr 2, sid 38–45.
- Antman, P (red.) (1993) *Systemskifte. Fyra folkhemsdebatter*. Stockholm: Carlsson.
- Arvidsson, H. (1992) "Staten kan inte fylla tomrummet", *Dagens Nyheter* 1/7 1992.
- Arvidsson, H. (1992) "Visionernas sammanbrott", *Dagens Nyheter* 25/7 1992.
- Arvidsson, H. (1997) "Missuppfattade argument från vänster", *Svenska Dagbladet* 16/5 1997.
- Arvidsson, H., Berntson, L. & Dencik, L. (1994) *Modernisering och välfärd – om stat, individ och civilt samhälle i Sverige*. Socialstatsprojektet 1994:1, Stockholm: City University Press.
- Berggren, E. (1997) "Bara staten kan göra civila samhället demokratiskt", *Svenska Dagbladet* 27/6 1997.
- Bergmark, Å. (1994) *Från bidrag till ersättning? Om kommunernas stöd till de frivilliga organisationerna inom den sociala sektorn*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 1.
- Björnberg, U. (1994) "Familj mellan marknad och stat/politik. En fråga om kön, klass och makt", *Sociologisk Forskning*, nr 2, sid 26–45.
- Brante, T. (1988) "Moralfilosofins elände – om den moderna moraldiskursens metafysiska antaganden och ideologiska slutsatser", *VEST*, nr 5–6, sid 3–31.
- Brante, T. (1994) "Teori och typologi: Om förhållandet mellan makrosociologi, institutionella sfärer och social handling", *Sociologisk Forskning*, nr 2, sid 3–25.
- Ds 1998:48 *Social ekonomi i EU-landet Sverige – tradition och förnyelse i samma begrepp*. Rapport från en arbetsgrupp. Stockholm: Regeringskansliet, Inrikesdepartementet.
- Dahlkvist, M. (1995) "'Det civila samhället' i samhällsteori och samhällsdebatt. En kritisk analys", i L. Trägårdh (red.) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS Förlag.
- Etzioni, A. (1995) *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda*. London: Fontana Press.
- Flink, H. (1995) "Etikkens epok och epokens etik", i M. Bertilsson & M. Carleheden, *Det goda livet. Etik i det (post)moderna samhället: om renässansen för en borttappad disciplin*. Lund: Symposion.
- Furåker, B. (1994) "Systemskifte med förhinder", *Sociologisk Forskning*, nr 2, sid 46–62.
- Forsell, E. (1998) *Anhörigas organisering*. Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie, nr 6.
- Greider, G. & Lappalainen, T. (1992) "Den enda vägens utopi", *Dagens Nyheter* 14/6 1992.
- Greider, G. & Lappalainen, T. (1992) "Den falska bilden av samhörighet", *Dagens Nyheter* 14/7 1992.
- Henriksen, L. S. (1996) *Lokal frivillig organisering i nye omgivelser*. Aalborg Universitet: ALFUFF.
- Jensen, K. B. (1995) "Psykiatri-brugere og -overlevende organiserer sig i Europa og resten af verden", *Social Kritik*, nr 40/41, sid 154–159.
- Johansson, L. (1997) "Anhöriga och frivilliga - lösningen på äldreomsorgens problem?", i K. Jennbert & R. Lagerkrantz (red.) *Äldrepolitik i förändring*. Välfärdsprojektets skriftserie, nr 9, Stockholm.
- Karlsson, M. (1997) *Självhjälpsgrupper i Sverige – en introduktion*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 9.
- Kuhnle, S. & Selle, P. (red.) (1992) *Government and Voluntary Organizations*. Aldershot: Avebury.
- Kymlicka, W. (1995) *Modern politisk filosofi. En introduktion*. Nora: Nya Doxa.
- Lidskog, R. (1995) "Sociologins objekt eller politikens begrepp? Reflektioner kring begreppet 'civilt samhälle'", *Sociologisk Forskning*, nr 1, sid 31–55.
- Lindkvist, K. (1992) "Handikappreelse och handikappolitik", *Zenit*, nr 116, 1992:2, sid 10–39.

- Lorentzen, H. (1994) "Moraldannende fellesskap" i *Frivillighetscentraler i Norden*. Rapport från FRIA-seminariet i Bergen 5/5 – 8/5 1994.
- Lorentzen, H. (1998) "Normative forståelser av sivile sammenslutninger", *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 2–3, sid 244–267.
- Lorentzen, H., Andersen, R. & Brekke, J-P. (1995) *Ansvar for andre. Frivillighetssentralen i velferdspolitikken*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lundström, T. (1995) "Frivilligt socialt arbete under omprövning", *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 1, sid 39–59.
- Lundström, T. (1997) *Barnavårdsorganisationer vid två sekelskiften. Frivilligt barnavårdsarbete förr och nu*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 10.
- Lundström, T. & Wijkström, F. (1995) *Från röst till service? Den svenska ideella sektorn i förändring*. Sköndalsinstitutets skriftserie nr 4.
- Lundström, T. & Wijkström, F. (1997) *The Non-Profit Sector in Sweden*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Lundström, T. & Svedberg, L. (1998) "Svensk frivillighet i internationell belysning – en inledning", *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 2–3, sid 106–127.
- Meeuwisse, A. (1997) *Vänskap och organisering. En studie av Fountain House-rörelsen*. Lund: Arkiv.
- Putnam, R. (1993) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rothstein, B. (1992) "Valfrihet kan bli dyrt", *Dagens Nyheter* 19/8 1992.
- Rothstein, B. (1992) *Den korporativa staten*. Stockholm: Norstedts.
- Rothstein, B. (1995) "Svensk välfärdspolitik och det civila samhället", i L. Trägårdh (red.) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS Förlag.
- Sangregorio, I-L. (1992) "Med kvinnors mått mätt", *Dagens Nyheter* 30/7 1992.
- SOU 1993:82. *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*. Socialdepartementet, Stockholm.
- Sunesson, S., Blomberg, S. Edebalk, P-G., m.fl. (1998) "The Flight from Universalism", *European Journal of Social Work*, nr 1, sid 19–29.
- Svedberg, L. (1996a) "Frivillighet som ideologiskt slagträ och faktisk verksamhet", i *Ojämlighet från vaggan till graven – på väg in i 2/3-samhället*. FKF Fakta, sid 145–165.
- Svedberg, L. (1996b) "A Scandinavian voluntary tradition in transformation – the case of Sweden", Paper framlagt vid Nätverket för forskning kring den nordiska ideella sektorn i Oslo, november 1996.
- Trägårdh, L. (1992) "I strid med de tio budorden", *Dagens Nyheter* 6/7 1992.
- Trägårdh, L. (1995) "Svenskhet och civilitet: Om dygd, kärlek och oberoende i svensk politisk kultur" i L. Trägårdh (red.) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Stockholm: SNS Förlag.
- Zetterberg, H. L. (1994) "Samhällssfäreerna i historiens ljus", *Sociologisk Forskning*, nr 2, sid 63–85.
- Östberg, F. (1998) "Den nya frivilligheten", *Nordisk Sosialt Arbeid*, nr 1, sid 2–9.

PUBLIKATIONER

Sköndalsinstitutets skriftserie

1. Bergmark Åke (1994). *Från bidrag till ersättning? - om kommunernas stöd till de frivilliga organisationerna inom den sociala sektorn*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 1). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
2. Jeppsson Grassman Eva (1994). *Third Age Volunteering in Sweden*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 2). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
3. Nordfeldt Marie (1994). *Frivilliga organisationers insatser för hemlösa*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 3). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
4. Lundström Tommy och Wijkström Filip (1995). *Från röst till service? - den svenska ideella sektorn i förändring*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 4). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
5. Johansson Göran (1997). *Möta hiv, möta sig själv - en studie av arbetet vid Stiftelsen Noaks Ark-Röda korset*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 5). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
6. Stål Rolf (1997). *De mest utsatta - om människors kapacitet och behov av socialt stöd*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 6). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
7. Johansson Göran (1997). *För mycke jag, för lite Jesus - LP-stiftelsens vård av missbrukare sedd ur ett socialantropologiskt perspektiv*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 7). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
8. Jeppsson Grassman Eva (1997). *För andra och för mig - det frivilliga arbetets innebörder*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 8). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
9. Karlsson Magnus (1997). *Självhjälpsgrupper i Sverige - en introduktion*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 9). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
10. Lundström Tommy (1997). *Barnavårdsorganisationer vid två sekelskiften - frivilligt barnavårdsarbete förr och nu*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 10). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
11. Johansson Göran (1998). *Det lilla extra - om frivilligcentralen i Tyresö*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 11). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
12. Johansson Göran (1998). *Saligare att ge - om givandets problem - ett missions exempel*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 12). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
13. Forssell Emilia (1999). *Äldres död - anhöriga och personal berättar*. (Sköndalsinstitutets skriftserie nr 13). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

Sköndalsinstitutets särtrycksserie

1. Lundström Tommy (1995). *Frivilligt socialt arbete under omprövning*. I Socialvetenskaplig Tidskrift, årgång 2, nr 1. (Sköndalsinstitutets särtrycksserie nr 1). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
2. Lundström Tommy (1995). *Staten och det frivilliga sociala arbetet i Sverige*. I Kurt Klaudi Klausen & Per Selle (red.) Frivillig organisering i Norden. Oslo: Tano. (Sköndalsinstitutets särtrycksserie nr 2). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
3. Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (1995). *Frivilligt socialt arbete i Sverige - både mer och mindre*. I Erik Amnå (red.) Medmänsklighet att hyra? Åtta forskare om ideell verksamhet. Örebro: Libris. (Sköndalsinstitutets särtrycksserie nr 3). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

4. Svedberg Lars (1996). *Frivillighet som ideologiskt slagträ och faktisk verksamhet*. I Ojämlighet från vaggan till graven – på väg in i 2/3-samhället. FKF Fakta, (Sköndalsinstitutets särtrycksserie nr 4). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
5. Lundström Tommy (1996). *The State and Voluntary Social Work in Sweden*. I *Voluntas*, årgång 7, nr 2. (Sköndalsinstitutets särtrycksserie nr 5). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
6. Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (1996). *Voluntary Action in a Scandinavian Welfare Context: the Case of Sweden*. I *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, årgång 25, nr 4. (Sköndalsinstitutets särtrycksserie nr 6). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
7. Lundström Tommy och Svedberg Lars (1998). *Svensk frivillighet i internationell belysning – en inledning*. I *Socialvetenskaplig Tidskrift*, årgång 5, nr 2-3. (Sköndalsinstitutets särtrycksserie nr 7). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
8. Jeppsson Grassman Eva och Svedberg Lars (1999). *Medborgarskapets gestaltningar – insatser i och utanför föreningslivet*. I Erik Amnå (red.) SOU 1999:84. Civilsamhället. Demokratiutredningens forskarvolym nr. 8. (Sköndalsinstitutets särtrycksserie nr 8). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie

1. Granath Kristina (1997). *”Det var så mycket jag inte förstod...” – en intervjuundersökning med vuxna barn till psykiskt sjuka föräldrar*. (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 1). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
2. Boklund Ann (1997). *Paraply för social frivillighet? - granskning av Forum för frivilligt socialt arbete de tre första verksamhetsåren*. (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 2). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
3. Hansson Jan-Håkan och Wijkström Filip (1997). *Basta - beskrivning och analys av ett arbetskooperativ*. (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 3). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
4. Olby Britta (1997). *”Gör sjukhuskyrkan någon nytta?” - en studie av attityder till sjukhuskyrkan*. (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 4). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
5. Forssell Emilia (1998). *Vilka är förlorarna? - om utsatta grupper i välfärden på 1990-talet*. (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 5). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
6. Forssell Emilia (1998). *Anhörigas organisering – en studie av två anhörigföreningar*. (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 6). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
7. Trygged Sven (1998). *Making Work Work*. (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 7). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
8. Jess Kari (1998). *Kvalitet för brukare - frivilligt socialt arbete ur ett brukarperspektiv*. (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 8). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
9. Amnå Erik, Lundström Tommy och Svedberg Lars (1999). *Three Essays on Volunteerism and Voluntary Organisations*. (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 9). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
10. Olsson Lars-Erik (1998). *Givande och tagande - interaktion mellan frivilliga organisationer och kommuner*. (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 10). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
11. Meeuwisse Anna (1999). *Debatten om välfärdsstaten och det civila samhället*. (Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr 11). Stockholm: Ersta Sköndal högskola.

Övriga publikationer i urval

- SOU 1993:82. *Frivilligt socialt arbete i Sverige. Kartläggning och kunskapsöversikt*. Svedberg Lars, Blennberger Erik, Isaksson Kerstin, Jeppsson Grassman Eva, Qvarsell Roger.
- Svedberg Lars (1993). *Voluntary Work in Sweden. An Introduction*. I *Third Sector Resource and Challenge in Social Work. Nordic Conference for Schools of Social Work*. Gausdal, 13-17 augusti 1993.
- Svedberg Lars (1995). *Marginalitet. Ett socialt dilemma*. Stockholm: Studentlitteratur.
- Blennberger Erik (1996). *Människosyn i socialt arbete*. I *Socionomen*, 11, 2, 33-48.

- Blennberger Erik och Svedberg Lars (1996). Frivilligt socialt arbete i Sverige – en översikt. I *Frivilligt välfärdsarbete och offentligt ansvar*. Göteborg: NOPUS.
- Gunnarsson Evy (1996). *FORUM 50 + – En organisation i tiden*. Stockholm: Svenska kommunförbundet.
- Hansson Jan-Håkan (1996). Mellanvård - gråzoner och psykiatri. I Alain Topor (red.) *Psykiatri i socialtjänsten*. Stockholm: Bonniers.
- Svedberg Lars (1996). Introduktion till Svensk frivillighet – ideologi och verksamhet. I *Tro och Tanke*. Svenska Kyrkans Forskningsråd 1996:7.
- Blennberger Erik (1997). Socialbidrag – en fråga om etik? I *III röster om socialbidrag*. (SoS-rapport 1997:5). Stockholm: Fritzes förlag.
- Lundström Tommy och Wijkström Filip (1997) Defining the Nonprofit Sector: Sweden. I Salomon M Lester och Anheier K Helmut (ed). *Defining the Nonprofit Sector. A Cross-national analysis*. Manchester: Manchester University Press.
- Lundström Tommy och Wijkström Filip (1997) *The Nonprofit Sector in Sweden*. Manchester: Manchester University Press.
- Olby Britta (1997). *Äldres livsfrågor*. (SoS-rapport 1997:2). Stockholm: Fritzes förlag.
- Blennberger Erik (1998). Forskning om diakoni. I *Svensk Kyrkotidning*, 1998: 50, 662-664.
- Blennberger Erik och Nilsson Gert (1998). *Diakonins identitet*. Sköndal: Stiftelsen Stora Sköndal.
- Hansson Jan-Håkan och Wijkström Filip (1998). Basta arbetskooperativ – ett tecken i tiden? I *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 5, 2-3, 194-221.
- Hansson Jan-Håkan och Svensson Tommy (1998). Normalitetsproduktion – teknik eller politik? I Stefan Sjöström (red.) *Nya kulturer i psykiatrin*. Lund: Studentlitteratur.
- Holmberg Carin och Bender Christine (1998). *Våld mot kvinnor – män i kris*. (SoS-rapport 1998:6) Stockholm: Fritzes förlag.
- Svedberg Lars (1998). *Marginella positioner – kritisk granskning av begrepp, teori och empiri*. Stockholm: Epidemiologiskt centrum.
- Whitaker Anna (1998). Att vårda äldre i livets slutskede. I *Vård* 98:1, 40-48.
- Johansson Göran (1998). *Måttligt eller meningsfullt. Bidrag till en alkoholpolitisk debatt*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Blennberger Erik, Hansson Mats J och Stål Rolf (1999). Diakoni – teologi, ideologi, praxis. I *Tro och Tanke*. (Svenska Kyrkans Forskningsråd 1999:2).
- Blennberger Erik (1999). Etiska problem i missbrukarvården. I *Alkohol och narkotika – politik, vård och dilemman*. Stockholm: Socialvetenskapliga forskningsrådet (SFR).
- Holmberg Carin (1999). Det goda mötet eller en outtalad könskonflikt? I *Socionomen* 1999:4 65-69.
- Whitaker Anna (1999). I livets slutskede: *Frivilligsamverkan i vården*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Bender Christine (1999). Behov och ideologi - socialt arbete med misshandlade kvinnor. I Evy Gunnarsson och Astrid Schlytter (red). *Kön och makt i socialt arbete*. Institutionen för socialt arbete. Stockholms universitet. Rapport i socialt arbete nr. 91.
- Alwall Jonas (1999). Alla goda krafter - Om frivilligt arbete i Svenska kyrkan. *Tro & Tanke* 1999:6. Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd.

ARBETSRAPPORTSERIEN

Sköndalsinstitutets forskningsavdelning publicerar forskningsresultat från olika större projekt och uppdrag. Vi har en skriftserie, en särtrycksserie och en arbetsrapportserie. Arbetsrapportserien avser främst att ge möjlighet att publicera delrapporter och delresultat från större studier, aktuella kunskapsöversikter och uppsatser. Förteckning över publikationer från Sköndalsinstitutet finns på föregående sidor.

Ersta Sköndal högskola

Sköndalsinstitutet, 128 85 SKÖNDAL

Besöksadress Sköndalsinstitutet, Herbert Widmans väg 12, Sköndal

Telefon 08-605 06 00, 605 08 90 *Fax* 08-605 09 16

E-post skondal.institute@sssd.se